

ПРАВОВА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» В УКРАЇНІ (1990–2012 РР.)LEGAL ADULT EDUCATION AS AN ACTIVITY AREA
OF THE ASSOCIATION “ZNANNIA” IN UKRAINE (1990–2012)

У статті розкрито один із напрямів діяльності громадсько-просвітницького Товариства «Знання» в Україні упродовж 1990–2012 рр., а саме організацію правової освіти дорослого населення як підґрунтя реалізації державотворчих і євроінтеграційних процесів, розбудови громадянського суспільства, формування правової культури населення. Охарактеризовані основні форми правової освіти, що були організовані Товариством «Знання» України як складової частини неформальної освіти дорослих відповідно до Закону України «Про освіту» (1992) [1], Меморандуму неперервної освіти в Європейському Союзі (2000) [11] у досліджуваній період. Установлено, що серед основних форм правової освіти дорослих, яку здійснювало Товариство «Знання» України у 1990–2012 рр., найбільшого поширення набули організація юридичних консультаційних пунктів, лекційна діяльність у науково-просвітницьких центрах, співпраця з державними та міжнародними органами влади та установами шляхом проведення семінарів, конференцій, симпозіумів, курсів, круглих столів, клубів, професійних дискусій, сприяння виконанню договорів, організації консультативних пунктів тощо. Розкрито діяльність таких провідних науково-просвітницьких центрів правової освіти дорослого населення, як «Міжнародна політика», «Право», «Економікс», «Політичний менеджмент». Особливу увагу в статті приділено організації юридичних консультаційних пунктів та видавничій діяльності зазначеного товариства з питань правової освіти.

З огляду на предмет дослідження конкретизовано суть поняття «правова освіта», зазначено ким нині реалізується право громадян на набуття правової освіти в Україні. Розкрито змістове наповнення дефініції «неформальна освіта» як освітньої системи, необхідної для розвитку держави, неперервного навчання впродовж життя (lifelong learning) задля формування в суспільстві позитивних соціальних наслідків глобалізації, інформатизації та визначення стратегій розвитку держави.

Ключові слова: Товариство «Знання», правова освіта, неформальна освіта, науково-просвітницькі центри, програма, юридичний пункт.

The article reveals one of the directions of activity of public-educational Society “Knowledge” in Ukraine during 1990–2012, namely organization of legal education of adult population as a basis for realization of state-making and European integration processes, development of civil society, formation of legal culture of population. The main forms of legal education, organized by the “Knowledge” Society of Ukraine as a component of non-formal adult education in accordance with Article 44 of the Law of Ukraine on Education (1992) [1], the Memorandum of Continuing Education in the European Union (2000) [11] period. It was found that among the main forms of legal adult education conducted by the “Knowledge” Society of Ukraine in 1990–2012, the most widespread were the organization of legal advisory points, lectures at scientific-educational centers, cooperation with state and international authorities and institutions through conducting seminars, conferences, symposia, courses, roundtables, clubs, professional discussions, assistance in the implementation of contracts, organization of advisory points, etc. The activity of such leading scientific-educational centers of legal education of adults as “International Politics”, “Law”, “Economics”, “Political Management” is revealed. Particular attention is paid to the organization of legal advisory points and publishing activity of the said legal education society.

Considering the subject of the research, the essence of the concept of “legal education” is specified, the substantive content of the definition of “non-formal education” as an educational system, necessary for the development of the state, continuous lifelong learning for the formation of positive social consequences of globalization, information and definition of development strategies of the state are revealed.

Key words: “Knowledge” Society, legal education, non-formal education, research centers, program, legal point.

УДК 378.316:628
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.4>

Зеленська Л.Д.,
докт. пед. наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних умовах становлення громадянського суспільства в Україні особливо актуалізується питання підвищення правової освіти населення. Ключовим у розв'язанні означеної проблеми є створення належних умов для отримання громадянами правових знань, реалізації їхнього конституційного права задля задоволення та дотримання своїх прав та обов'язків. Складовою частиною реалізації правової освіти, поінформованості громадян із правових питань є не лише діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, але й закладів освіти, підприємств, громадських організацій, про що йдеться в «Національній програмі правової освіти громадян» (2001) [5].

У зв'язку з цим актуалізується питання вивчення досвіду організації правової освіти дорослого населення громадсько-просвітницьким Товариством «Знання» України – всеукраїнською громадсько-просвітницькою організацією, яка активно займається поширенням знань серед населення, підвищенням правової культури та освіти громадян тощо [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці оцінки діяльності громадсько-просвітницького Товариства «Знання» України присвячені дослідження М. Коропатника, І. Хохліної, Н. Житкової, Л. Круглової, І. Козинець та ін. Праці названих авторів висвітлюють переважно питання організації роботи та окремих напрямів просвіт-

ницької діяльності Товариства «Знання» України упродовж 1970–1980-х рр., специфіку регіональних осередків цього Товариства. Проблематиці правової освіти приділяли увагу І. Коваленко, С. Максимов, М. Кравчук, Л. Герасіна, Л. Рябовол та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на актуальність пошуків вирішення питання підвищення правової освіти в Україні, що перебуває у центрі уваги дослідників, органів влади тощо, водночас варто зазначити, що поза увагою дослідників лишається аналіз досвіду правової освіти, здійснений громадськими товариствами. Зокрема, поза увагою залишилася діяльність громадсько-просвітницького Товариства «Знання» України в галузі правової освіти населення у період 1990–2012 рр., що набула статусу неформальної освіти дорослих.

Метою статті є характеристика змісту й форм неформальної освіти дорослих у галузі правової освіти, яку здійснювало громадсько-просвітницьке Товариство «Знання» України протягом 1990–2012 рр.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що важливою складовою частиною розбудови правової демократичної держави є правова освіта громадян, які знають і поважають закони своєї країни. Отже, правова освіта – це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування поваги до права, закону, прав та свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки [17, с. 4]. Право громадян на набуття правової освіти в Україні нині реалізують державні, муніципальні структури, зокрема Міністерство юстиції України, його регіональні управління, Міністерство освіти і науки України тощо. Значний потенціал для реалізації правової освіти мають громадські організації, які слугують базисом організації неформальної освіти в Україні. Зазначене вище зумовлює науковий інтерес до вивчення позитивного досвіду організації правової освіти дорослих громадсько-просвітницьким Товариством «Знання» України (1990–2012 рр.).

Діяльність громадсько-просвітницького Товариства «Знання» України як окремої громадсько-суспільної організації бере свій початок від 1990 р. [6], коли названа організація відмежувалася від Всесоюзного товариства «Знання» та юридично припинила [6] своє існування як Товариство «Знання» УРСР (засноване 1947 р.) [7], закріпивши в Статуті (1990) своє право бути його наступником [16]. Відповідно до Статуту (1990) Товариство керувалося в діяльності Конституцією та чинним законодавством України. Головною метою його діяльності визначалося активне сприяння духовному, політичному, економічному, соціальному розвитку України, утвердженню в суспільстві загальнолюд-

ських цінностей, ідеалів свободи і справедливості, поширення наукових знань, культурних досягнень України та світової цивілізації [16]. Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про департизацію державних органів, установ та організацій» (25.08.1991 р.), початок діяльності Товариства «Знання» України ознаменувався проведенням декомунізації його складу та визначенням курсу на розвиток демократичних засад у розбудові української державності [6], що спричинило пошуки нових напрямів роботи Товариства.

Зважаючи на це, впродовж досліджуваного періоду (1990–2012 рр.) діяльність Товариства «Знання» України здійснювалася за кількома напрямками: патріотичне, екологічне, світоглядне, інформаційно-інноваційне, політико-державницьке та правове виховання населення. Основні напрями діяльності були зумовлені суспільно-політичною ситуацією в державі. Перш за все цьому сприяло ухвалення Верховною Радою УРСР «Декларації про державний суверенітет України» (1990) [2], проголошення незалежності України Актом «Про проголошення незалежної України» (1991) [3]. Це зумовило Товариство покласти на себе основні просвітницькі функції як складника неформальної освіти дорослих, що були передбачені Статутом (1990) Товариства «Знання» України, а саме: ст. 2 п. 7 наголошували на сприянні в організації та здійсненні безперервної освіти дорослих, підвищенні кваліфікації, оволодінні новими професіями в умовах ринкової економіки, підвищенні інтелектуального рівня населення шляхом популяризації знань, розвитку самосвідомості громадян та інформуванні населення про проблеми розвитку України та країн світу [16].

З огляду на предмет дослідження конкретизації потребує поняття «неформальна освіта». Загальний аналіз наукових джерел, зокрема «Меморандуму про безперервну освіту», ухваленого 30.10.2000 р. (SEC(2000) 1832) Комісією Європейського Союзу, свідчить, що термін «неформальна освіта» розглядається як освіта впродовж життя або неперервна освіта як процес навчальної діяльності за межами формальної освіти, спрямований на підвищення знань та кваліфікації, що передбачає покращення якості життя людини, проводиться на добровільній основі різними недержавними організаціями та самими учасниками навчання [2; 14]. Зазначимо, що неформальна освіта є важливим інструментом соціально-політичного розвитку країни. Особливо цінним у цьому аспекті є досвід Товариства «Знання» України, яке стояло у витоків розбудови неформальної освіти в Україні. Аналіз діяльності Товариства «Знання» України протягом 1990–2012 рр. свідчить, що в межах зазначеного періоду було реалізовано концепцію перебудови його роботи, оновлення змісту, форм і напрямів просвітницьких ініціатив.

Одним із провідних галузевих напрямів діяльності зазначеного товариства було визначено організацію правової освіти дорослих. Підґрунтям для реалізації визначеного напрямку послугувало прийняття Президією Правління Товариства «Знання» України програми «Інтелектуального потенціалу нації як основи реального економічного і соціального прогресу України» (1993), «Інформаційно-освітньої та науково-просвітницької діяльності на 2000–2004 рр.», «Інформаційно-освітньої та науково-просвітницької діяльності на 2008–2012 рр.». Метою цих програм було проголошено духовне відродження України, підготовку населення до запровадження ринкової економіки, забезпечення правової та екологічної грамотності дорослих, поширення просвітницьких ініціатив на питання законодавства України, міжнародних відносин, національної безпеки тощо [10], а також сприяння виконанню державних програм розвитку правової освіти («Про зведений план проведення республіканських наукових і науково-технічних нарад, конференцій, з'їздів, семінарів на 1991 рік» постанова від 19 грудня 1991 р. № 375, присвячена юридичному всеобучу населення [8], «Програма правової освіти», постанова від 29 травня 1995 р. № 366 затверджена Радою Міністрів України [4], «Національна програма правової освіти населення» (Указ президента України № 992/2001 від 18 жовтня 2001 р.) [5]. З огляду на приписи названих нормативних документів, при Правлінні Товариства «Знання» України, посиляючись на багаторічний досвід лекційної діяльності, набутий у складі Всесоюзного товариства «Знання», було розроблено кілька напрямів політико-правової освіти дорослих. Зокрема, з 1990 р. було відкрито госпрозрахункові науково-просвітницькі центри, які зосередили свою діяльність на правовій освіті: «Міжнародна політика», «Право», «Політичний менеджмент», «Економікс».

Так, із метою пропаганди державних правових програм на базі республіканської координаційно-проблемної ради з питань політичної та міжнародної пропаганди Товариства «Знання» України 26 січня 1992 р. було створено науково-просвітницькі центри «Міжнародна політика», «Право» та «Економікс» (протокол № 1-БП від 26 січня 1992 р. Бюро Президії Товариства «Знання» України) [9].

Основна діяльність науково-просвітницького центру «Міжнародна політика» була спрямована на організацію спеціальних курсів із суспільно-навич дисциплін для викладачів закладів вищої освіти України. Центр проводив міжнародні семінари з проблем роззброєння, ліквідації ядерної зброї, формування загальноєвропейських і загальносвітових структур міжнародної безпеки, займався пошуком оптимальних варіантів конверсії оборонної промисловості, екологічним аспектами загальної безпеки [9]. Зокрема, у 1996 р.

центром було налагоджено співпрацю з Міністерством оборони США, Міністерством машинобудування військово-промислового комплексу і конверсії України, Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Національною академією наук, провідними науково-дослідними інститутами України та іншими державами. У 2000 р. науково-просвітницький центр сприяв виконанню договорів із «питань внутрішньої політики та зв'язків із громадськістю» Київської міської ради та Київської міської державної адміністрації на проведення лекційної роботи для райдержадміністрацій м. Києва [12].

Свою чергою, науково-просвітницький центр «Право» проводив консультативно-впроваджувальну роботу для громадян, кооперативів, трудових колективів підприємств України, використовуючи лекторський склад із роз'яснення трудового права (захист трудових прав, справедлива винагорода за працю, право на відпочинок, захист від безробіття тощо), господарського права (організація та провадження господарської діяльності між суб'єктами господарювання та державними учасниками відносин у сфері господарювання) [9].

Метою створення науково-просвітницького центру «Економікс» була, насамперед, консультативно-правова діяльність щодо переходу на ринкові відносини економіки України. Центр допомагав регулюванню між населенням, підприємствами, організаціями, установами та державою таких питань, як приватизація, демонополізація економіки, децентралізація управління, демократизація господарчої діяльності тощо [9].

Однак, аналізуючи архівні матеріали Товариства «Знання» України за визначений хронологічний період [12; 13], зазначимо, що з 2000 р. науково-просвітницькі центри «Міжнародна політика», «Право» та «Економікс» були об'єднані в один науково-просвітницький центр «Міжнародна політика» [12]. Його метою стало створення системи підготовки та перепідготовки фахівців у галузі правових знань, інтенсивне поширення науково-просвітницьких знань у цій галузі, сприяння співпраці громадян, організацій, установ із державними органами та установами.

Водночас у 1990 р. Науково-просвітницький центр «Політичний менеджмент» започаткував новий напрям у діяльності Товариства «Знання», зумовлений нагальними потребами та завданнями державної політики в розбудові громадянського суспільства. Його метою стало надання допомоги представникам політичних партій і громадських організацій демократичного спрямування в опануванні знаннями з проблем політичного права, технологіями проведення політичних кампаній та роботи з громадськістю [12]. Зокрема, науково-просвітницьким центром «Політичний менеджмент» у 1999–2000 рр. були організо-

вані п'ятиденні навчальні курси для громадського об'єднання «Києве мій», проведені в м. Києві, та всеукраїнські навчальні семінари для організацій – членів Українського національного комітету молодіжних організацій – «Молоді політики України». Це сприяло поглибленню політико-правових знань, обміну досвідом роботи понад 200 лідерів і активістів, близько 50 політичних партій і молодіжних громадських організацій [12].

Велике значення мала робота *юридичного консультативного пункту* при Правлінні Товариства «Знання» України, який функціонував із 1991 р. Його основна діяльність зосереджувалася на проведенні консультацій, супроводі правової допомоги підприємцям, установам, організаціям, кооперативам, акціонерним товариствам та громадянам із питань підприємницької та інших видів діяльності (протокол № 1-БП від 17 січня 1991 р.) [8]. Зокрема, юридичний пункт допомагав у розробці статутів, положень для новостворених підприємств і організацій, проводив консультування з питань господарчого, аграрного, земельного, трудового, фінансового та інших галузей права, виконував представницькі функції в суді, арбітражному суді, державних установах та управліннях із захисту законних прав підприємств та організацій, проводив стажування керівників, спеціалістів підприємств та організацій із правових питань тощо [8].

З метою підвищення ефективності правової освіти населення Товариство «Знання» України протягом 1990–2012 рр. тісно співпрацювало з Міністерством юстиції України та редакціями газет, телебаченням і радіо, систематично інформуючи населення про законодавчі та інші нормативні акти України, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, запобігало правопорушенням та здійснюючи заходи з їх профілактики. Редакція журналу «Трибуна» регулярно публікувала та видавала окремим накладом методичні матеріали для правової самоосвіти громадян [13].

Висновки. Отже, правова освіта, здійснювана громадсько-просвітницьким Товариством «Знання» України протягом 1990–2012 рр. у контексті неформальної освіти, зосереджувалася на формуванні знань про основи держави і права, вихованні в громадян поваги до закону, прав і свобод людини, обізнаності щодо їх захисту, прищепленні небайдужого ставлення до порушення законності та правопорядку. Особлива увага приділялася співпраці з правоохоронними органами, державними та міжнародними установами й організаціями, міністерствами. Товариством були створені постійно діючі науково-просвітницькі центри правової освіти, юридичний пункт, організована системна методична допомога населенню через засоби масової інформації, що сприяло підви-

щенню рівня правової освіти, правосвідомості та правової культури, стало ресурсом для розвитку правової обізнаності дорослих, а також слугувало підґрунтям для визначення демократичних стратегій розвитку України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про освіту : Закон України від 26.12.1992 р. № 1144-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/ed19921226> (дата звернення: 10.03.2020).
2. Декларація про державний суверенітет від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/55-12> (дата звернення: 02.03.2020).
3. Про проголошення незалежної України : Акт від 24.08.1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1427%2D12> (дата звернення: 02.03.2020)/.
4. Про програму правової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF> (дата звернення: 02.03.2020).
5. Указ президента Про Національну програму правової освіти населення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001> (дата звернення: 02.03.2020).
6. Матеріали Установчого З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ. 1990 р.
7. Матеріали Товариства «Знання» Української УРСР. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів та упр. України) Ф. 4618. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11, 12.
8. Матеріали засідання Бюро Президії Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ. 1991 р.
9. Матеріали засідання Бюро Президії Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ. 1992 р.
10. Матеріали II З'їзду Товариства «Знання» України. *Архів Товариства «Знання» України*. Київ. 1993 р.
11. Меморандум неперервної освіти Європейського Союзу (Commission staff working paper. A Memorandum on Lifelong Learning). URL: https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf.
12. Основні напрями діяльності між I та II пленумами Правління Товариства «Знання» України (1999–2000). *Архів Товариства «Знання» України*. Київ. 2000 р.
13. Основні напрями діяльності інформаційно-освітньої та науково-просвітницької діяльності Товариства «Знання» України (2000–2004). *Архів Товариства «Знання» України*. Київ. 2004 р.
14. Павлик Н. Теорія і практика організації неформальної освіти молоді : навчальний посібник. Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2017. 162 с.
15. Правова освіта в навчальних закладах. *Методичні рекомендації. Головне територіальне управління юстиції у Донецькій обл. Краматорськ*, 2017.
16. Статут Товариства «Знання» України. Київ, 1990.
17. Статут Товариства «Знання» України. Київ, 2004.